

Kolektiv autorů
**HISTORIOGRAFICKÉ
A HISTORICKÉ PROBLÉMY
STŘEDOVĚKU**

HISTORICKÝ ÚSTAV
PRAHA 2016

Slavníkovská doména v historické kartografii

Slavníkovci, slavníkovská doména a její “mýtus” rezonuje v historiografii k českým dějinám raného středověku již od poloviny 19. století.²⁹ Tématu se v minulosti věnovali především Václav Vladivoj Tomek, Johann Loserth, Berthold Bretholz, Julius Lippert, Václav Novotný, Rudolf Turek, Miloš Šolle nebo Rostislav Nový, v nedávné době a v současnosti pak Petr Charvát, Jiří Sláma, Michal Lutovský, Zdeněk Petráň a mnozí další historikové, archeologové, literární historikové, numismatici či jiní odborníci. Zabývali se a zabývají aktivitami členů rodu ve vztahu k tehdejšímu dění ve střední Evropě a k formování českého státu, jejich hospodářskou činností a také vymezením prostoru slavníkovského panství v rámci středověkých Čech. Vývoj názorů v pracích jednotlivých autorů na problematiku Slavníkovců a jejich domény přehledně shrnuli v práci *Slavníkovci, mýtus českého dějepiscectví* Michal Lutovský a Zdeněk Petráň.³⁰ Konstatovali, že dosavadní názory na rozsah území, ovládané či alespoň spravované Slavníkovci, lze rozdělit do tří proudů, všechny však za výchozí údaje k diskusi považují popis území v Kosmově kronice: „*Sídlem tohoto znamenitého knížete byla Libice, ležící v místě, kde řeka Cidlina tratí své jméno, ústíc do volnějšího toku Labe. Knížectví jeho mělo tyto hranice: na západ proti Čechám potok Surinu a hrad, ležící na hoře, jež slove Oseka, při řece Mži. Rovněž na jižní straně proti Rakousům tyto pomezí hradu: Chýnov, Doudleby a Netolice až doprostřed hvozdu; k východu proti zemi moravské hrad pod pomezím hvozdem ležící, jménem Litomyšl, až k potoku Svitavě, tekoucím středem hvozdu; na sever proti Polsku hrad Kladsko, ležící nad řekou Nisou.*“³¹

První názorový okruh vycházel především z Kosmovy kroniky a zastával názor, že slavníkovská doména se rozkládala na území větším než polovina Čech. Tuto teorii spolu s představou o rozdělení Čech na regiony jednotlivých kmenů výrazně podporoval Rudolf Turek (opíral se mimo jiné o archeologické a numismatické prameny). V kartografickém znázornění ztotožnil slavníkovské panství s územím kmenů Charvátů, Zličanů a Doudlebů.³² Druhý okruh představuje pojetí Rostislava Nového, podle něhož

slavnickovská doména zaujímal celé severovýchodní Čechy od ústí Jizery do Labe až k podhůří Orlických hor. Svůj názor však kartograficky nepodpořil.³³ Třetí názorový okruh se velmi razantně projevil po smrti Rudolfa Turka (1991), vůči jeho představám o rozsahu slavnickovského území se vymezil nejprve Jiří Sláma.³⁴ Následovaly další Slámovy, ale také Lutovského a Petráňovy práce, které výrazně revidovaly dosavadní pohled na slavnickovskou doménu a oproti původním představám kronikáře Kosmy ji výrazně zmenšily na okolí Libice nad Cidlinou a Malína. Pohledy na rozsah a polohu slavnickovského panství tedy doznaly v průběhu posledních desetiletí v české historiografii značných změn zejména v návaznosti na nové archeologické nálezy a poznatky.

Z historickogeografického pohledu se autoři ve svých pracích snažili určit rozsah panství, hradiště, spadající do prostoru slavnickovské domény a pokusili se vypořádat – se znalostí několika málo daných topografických údajů – s dosud spornou lokalizací a identifikací potoku Surina a hory Oseka. Diskuse k tomuto tématu dosud není uzavřena. Jen málokdo se však pokusil zachytit panství Slavníkovců, Surinu i Oseku, na dějepisné (historické, rekonstrukční) mapě. Proč? Jaké jsou důvody postižení rozsahu panství jen „slovem“, nikoliv i „obrazem“?

Kartografické znázornění historických jevů a procesů kartografickou metodou provází domácí i zahraniční historiografii přibližně od počátku 18. století. V českých zemích se tato metoda začala výrazněji uplatňovat od poloviny 19. století v dílech Františka Palackého či Václava Vladivoje Tomka, který se jako jeden z prvních o slavnickovskou doménu intenzivně zajímal a pomocí kartografické metody pracoval.³⁵ Přesto se kartografické znázornění předpokládaného rozsahu, hranic či dalších topografických údajů slavnickovského panství v jeho studii neobjevilo. Závěry výzkumů byly po více než sto letech od vydání Tomkova článku prezentovány převážně formou textů, studií či monografií, aniž by je doplňovaly mapy, mnohem exaktněji zachycující změny ve vývoji větších i menších územních celků. Teprve ve druhé polovině 20. století se kartografické znázornění slavnickovského panství objevilo v odborné literatuře (práce Rudolfa Turka z roku 1982, viz dále) i v dějepisné (historické) kartografii. Je zajímavé sledovat, jak se zákres domény měnil, nakolik odrážel vývoj historického diskursu slavnickovského mýtu a s jakým časovým odstupem se názorové změny na mapách projeví.

V předložené kapitole je předmětem studia kartografické znázornění slavníkovské domény v několika vědeckých dějepisných atlasech – v *Atlasu československých dějin* z roku 1965 a v *Akademickém atlasu českých dějin* z roku 2014–2016 – a dále ve vybraných školních dějepisných atlasech (viz dále), jejichž obsah je výsledkem přenosu základního výzkumu do edukačních procesů. Kartografická znázornění v atlasech jsou srovnávána s mapkou Rudolfa Turka z roku 1982.³⁶ Sledován je nejen samotný rozsah domény a lokality v rámci jejího území, ale také kartografické prostředky, jimiž byla doména znázorněna.

Jako první se objevilo kartografické znázornění *Slavníkovské domény* ve *Školním atlasu československých dějin* z roku 1959.³⁷ Mapa *Říše Přemyslovců v druhé polovině 10. století* na straně tři atlasu v měřítku 1:5 000 000 zachycuje doménu bílou linií v jejím maximálním rozsahu dle Kosmy. Autory byli Pavel Choc, historik vojenství a Bohumila Zástěrová, zabývající se především dějinami Byzance. V prostoru slavníkovské domény jsou znázorněny lokality Libice, Kouřim, Vraclav, Vysoké Mýto, Kladzko (Kłodzko), Chýnov, Doudleby, Netolice, Osek, těsně v hraniční linii pak Ostrov (umístění Ostrova do hraniční linie je však spíše záležitostí nepřesnosti soutisku mapové značky a zákresu hranice, kdy mapová značka by se již měla nacházet mimo slavníkovskou doménu). V atlasu není uvedeno, z jakých podkladů autoři čerpali; v mnoha dalších vydáních pak vycházela tato mapa řadu let beze změny, v titulu pouze přibyl stručný dodatek (za Boleslava I. a II.).

O šest let později než první vydání *Školního atlasu československých dějin* vyšel roku 1965 *Atlas československých dějin*.³⁸ Tento první vědecký atlas domácí dějepisné kartografie měl podat jednotné, komplexní kartografické znázornění dějinného vývoje českých zemí a Slovenska od pravěku do roku 1960 na čtyřiceti pěti mapových listech s více než čtyřmi stovkami map, kartogramů a grafů. Na přípravě atlasu se podílel především tehdejší Historický ústav Československé akademie věd ve spolupráci s Historickým ústavem Slovenské akademie věd, s ústavu archeologickými, vysokými školami a s mnoha dalšími vědeckými institucemi.

Slavníkovské panství je kupodivu zpracováno jen velmi schematicky na dvou vedlejších mapkách malých měřítek v rámci mapového listu č. 4 *Politické poměry za raného a vrcholného feudalismu*. Autory vědeckého obsahu byli historický kartograf Jiří V. Horák a historik Peter Ratkoš, odborník na problematiku dějin Velké Moravy. První mapa, 4 a) *Politické poměry v X. až*

XII. století v měřítku 1:4 000 000, zachycuje barevným podtržením názvu slavníkovská hradiště do roku 995 (Libice nad Cidlinou, Kłodzko, Litomyšl, Chýnov, Doudleby, Netolice). Ve vysvětlivkách k mapě je však jako příklad slavníkovského hradiště uvedena Kouřim, která v samotném mapovém obrazu podtržena není. Lze se domnívat, že došlo k chybě při tvorbě mapy, neboť Kouřim s okolím (Kouřimsko, Zličsko) byla považována za součást slavníkovského panství. Jako zdroj údajů pro tuto mapu je v atlasu uvedena práce Josefa Kalouska a Josefa Brože *Tři historické mapy k dějinám českým* z roku 1885, ta však slavníkovské panství vůbec nezachycuje. V textu k mapě I je však na straně čtyři poznamenáno, že okolo Kouřimi a Libice byli usazeni Zličané, na straně sedm pak autoři naznačili, že Slavníkovci náležely východní a jižní Čechy i Kouřimsko.³⁹ Na druhé mapě Atlasu československých dějin – 4 f) *Politický přehled střední Evropy v druhé polovině X. století* v měřítku 1:15 000 000 je umístěn pouze název Slavníkovci, který se táhne přes celé Čechy od jihu, jihovýchodu k východu (cca k hranicím Kladska). Pod názvem Čechy je poznámka: 995 sjednoceny. Zdroj údajů k mapě není uveden.

V roce 1980 začaly vycházet školní dějepisné atlasy menšího rozsahu i rozdílného formátu autorů Luboše Balcara a Jiřího V. Horáka, které byly užívány společně s výše uvedeným *Školním atlasem československých dějin*, vycházejícím tehdy již pod redakcí jiných odborníků.⁴⁰ Na stránce dvacet *Dějepisného atlasu pro 5. ročník* z roku 1980 je na mapě s názvem *Český stát v 10.–12. století* v měřítku 1:6 000 000 vyznačeno území slavníkovského panství svislými šrafami v oválu kolem Kouřimi a Libice o poloměru asi deseti až dvaceti kilometrů. K mapové značce v legendě je vysvětlivka kmenové panství Slavníkovců, obě lokality, Kouřim i Libice (bez části názvu „nad Cidlinou“) jsou označeny jako místa politického, kulturního a hospodářského významu. Zdroje ke zpracování mapy nejsou uvedeny.⁴¹ Lze se podívat nad tím, že souběžně vycházející školní dějepisné atlasy znázorňovaly slavníkovské panství odlišně. Mohly být v případě zmenšení slavníkovského prostoru v *Dějepisném atlasu pro 5. ročník* důvodem rozdílné autorské pohledy na dané téma? Na tyto otázky již v současné době bohužel nelze jednoznačně odpovědět. Tvůrci map zemřeli a podklady, které použili, není možné dohledat.

Po roce 1989 se do školních dějepisných atlasů pro základní a střední školy i do atlasů pro veřejnost promítly změny v pojetí dějinného vývoje

a posun historických diskursů. Rozsah slavníkovského panství se na mapách těchto atlasů dále zmenšil a tyto dějepisné atlasy již Kouřim do území Slavníkovců nezahrnovaly.⁴²

Nejnoveji zachytil v atlasové dějepisné kartografii slavníkovskou doménu vědecký *Akademický atlas českých dějin*, znázorňující na pěti stech stranách soubor vybraných, hierarchicky uspořádaných poznatků moderní české historické vědy po roce 1989 k českým a československým dějinám s vazbami na evropský, ale zejména středoevropský prostor. V atlasu se prolínají tři hlavní témata – člověk, prostor a čas. Slavníkovské doméne je věnována mapa Jana Zelenky *II.5 Kosmův popis slavníkovského panství – fikce versus realita*. Jan Zelenka v textovém doprovodu k mapě konstatoval: „*Na základě kritického rozboru písemných, archeologických, ale zejména numismatických pramenů omezila současná historiografie a archeologie panství Slavníka a jeho synů na širší okolí dvou jediných prokazatelně „slavníkovských“ hradiště – Libice a Malína. Slavníkovci již nejsou považováni za mocný knížecí rod a soupeře panujících Přemyslovců v boji o nadvládu nad Čechami. Příčiny jejich do jisté míry privilegovaného postavení jsou spatřovány zejména v příbuzenské vazbě na vládnoucí Přemyslovce, která Slavníkovi a jeho synům zajišťovala správu nad oblastmi v okolí Libice a Malína.*“⁴³

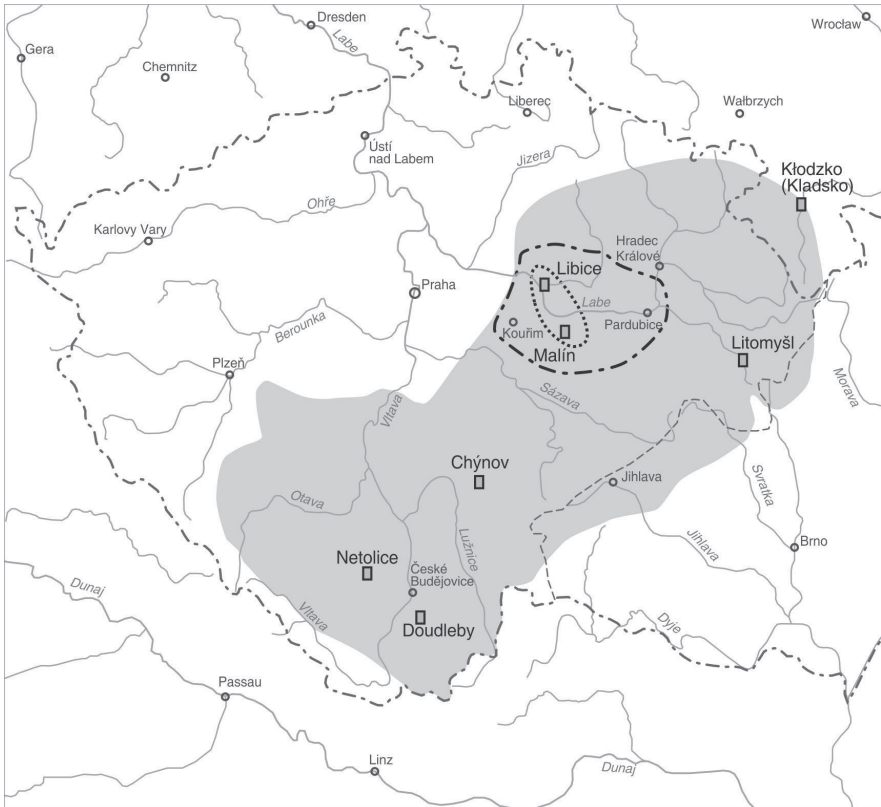
Na mapě (s grafickým, nikoliv číselným měřítkem) je vyznačeno fiktivní slavníkovské panství v jeho největším předpokládaném rozsahu (dle Kosmy), předpokládané území pod slavníkovskou správou dle současných znalostí (k roku 2014) a domnělá slavníkovská hradiště (Libice, Malín, Klodzko/Kladsko, Litomyšl, Chýnov, Doudleby, Netolice). Lze se však domnívat, že průběžně probíhající archeologický výzkum může současný stav poznání o rozsahu panství ještě přehodnotit a kartografické znázornění se opět změnit. Písemné prameny již těžko mohou cokoli nového k diskusi připojit; z nich čerpané topografické údaje jsou omezené na určitý soubor dat, který se za posledních více než sto padesát let výrazně neproměnil.

V kartografickém znázornění slavníkovské domény v dějepisné kartografii lze od poloviny 20. století spatřovat tři hlavní směry: znázornění největšího myšleného rozsahu podle kronikáře Kosmy, znázornění menšího rozsahu s Kouřimí a znázornění menšího rozsahu bez Kouřimi. Na sledovaných mapách je rozsah slavníkovského území zakreslen bodovými, liniovými (čárovými) a plošnými (areálovými) mapovými značkami (též znaky) a názvoslovím (zeměpisnými jmény). Uvedení zdrojů (pramenů a literatu-

ry) je skromné (*Atlas československých dějin z roku 1965*) či žádné. Nelze tedy zjistit, z jakých podkladů autoři školních atlasů vycházeli, lze se jen domnívat, že čerpali ze soudobé odborné literatury a její závěry spolu s vlastními teoriemi a názory přenášeli do map.

Proč se kartografické znázornění slavníkovské domény od poloviny 20. století co do podrobnosti a přesnosti výrazněji nerozvinulo? Vymezování historických území, zejména středověkých, patří na dějepisných (historických) mapách obecně k velkým problémům historické geografie a dějepisné (historické) kartografie. Pro období středověku je charakteristická absence původních, podrobných a přesných map. Písemné historické prameny obvykle neobsahují dostatečný počet výskytů potřebné statistické vlastnosti, která je nutná k naplnění mapového obsahu - v tomto případě topografických údajů. Výsledky archeologického výzkumu včetně numismatických nálezů sice vedly k postupné změně v pojetí rozsahu slavníkovské domény, ale jejich svědectví zatím neumožňuje rekonstruovat sledované území v celistvosti tak, aby byly hranice domény zakresleny v mapě jinak než jako hypotetické. Kartografické znázornění slavníkovské domény se tedy stále omezuje na přehledné mapy malých měřítek se schematickým označením slavníkovského panství spolu s výčtem hradišť, které dle názoru odborníků k panství náležely a pokusy o lokalizaci dosud neurčených topografických údajů (Surina, Oseka). Zpracování map středních a velkých měřítek není s ohledem na nedostatek podkladů reálné. Změnil se však rozsah panství, který se výrazně zmenšil na bezprostřední okolí Libice nad Cidlinou a Malína. Odraz historického diskursu se v dějepisné kartografii projevil zejména ve vědeckých atlasech z roku 1965 a 2014, kdy znázornění slavníkovské domény odpovídalo převládajícím výsledkům výzkumu dané problematiky. Školní dějepisné atlasy reflektovaly názorové změny postupně, titul od titulu dle autorské reflexe různých odborných názorů. Obdobně jako u školních dějepisných atlasů by bylo zajímavé sledovat odraz historického diskursu na mapkách v učebnicích a popularizačních pracích.⁴⁴

SLAVNÍKOVSKÁ DOMÉNA V HISTORICKÉ KARTOGRAFII

Kartografické znázornění předpokládaného rozsahu panství Slavníkovců

- panství Slavníkovců v rozsahu dle Kosmovy kroniky
- zmenšený rozsah panství Slavníkovců s Kouřimskem
- zmenšený rozsah panství Slavníkovců bez Kouřimska
- domnělé slavníkovské hradiště

Kartografické znázornění předpokládaného rozsahu panství Slavníkovců.